

Rinnakkaistallentaminen ammattikorkeakouluissa – miten lähteä liikkeelle vai menikö juna jo?

Minna Marjamaa

Ammattikorkeakoulujen kansallinen julkaisuarkisto Theseus on tullut tunnetuksi lähinnä Suomen suurimpana kokotekstiä sisältävänä opinnäytetyöarkistona. Tavoitteena on kuitenkin alusta asti ollut saada myös tutkimusartikkelita avoimesti verkkoon: jo julkaisuarkiston perustamisvuonna 2009 Ammattikorkeakoulujen rehtorineuvosto antoi Open Access -julkilausuman velvoittamaan rinnakkaistallennukseen. Julkilausumasta huolimatta tämä tallennustyö on lähes kokonaan aloittamatta. Syksystä 2013 painostus rinnakkaistallentamiseen kasvaa: EU:n Horizon 2020 –ohjelmasta rahoitettu tutkimus veloitetaan julkaisemaan avoimesti. Näistä syistä tein toukokuussa 2013 kyselyn kolmelle Suomen yliopistolle, kuinka he olivat saaneet rinnakkaistallentamisen käyntiin. Tuloksena löysin hyviä käytänteitä, joiden pohjalta hahmottelin toimintamallia rinnakkaistallentamisen aloittamiseksi ammattikorkeakouluissa.

Miksi panostaa rinnakkaistallentamiseen?

Miksi korkeakoulun tai yksittäisen tutkijan kannattaisi suosia avointa julkaisemista? Syyt liittyvät Euroopan unionin uuteen painostukseen ja rahoitukseen, tietokantojen hintojen nousuun ja rinnakkaistallentamisen positiiviseen vaikutukseen viittaussuhteissa. Taustalla on tieteellinen julkaisukäytäntö ja sen merkitys tutkimuksen arvioinnissa.

Tutkijan arviointi perustuu edelleen vertaisarvioituihin artikkeleihin seuraavista näkökulmista: 1) kuinka paljon artikkeleita hän julkaisee, 2) kuinka laadukkaissa lehdissä hän julkaisee 3) kuinka paljon hänen artikkeleihinsa on viitattu ja kuinka paljon ne tuottavat lisätutkimusta.

Tutkija kirjoittaa artikkelin, toinen tutkija arvioi sen ja tutkijayhteisö lukee tekstin julkisella rahoituksella, mutta taloudellisen hyödyn tästä toiminnasta keräävät kansainväliset keskittyneet kustantamot. Korkeakoulukirjastot ovat pakotettuja ostamaan lisenssit keskeisiä lehtiä tarjoaviin tietokantoihin, sillä ne ovat tutkimuksen perus-

edellytys. Viime vuosina tietokantojen hintojen nousu on uhannut jättää osan tutkijayhteisöistä tieteellisissä lehdissä tapahtuvan keskustelun ulkopuolelle.

Vaihtoehtoja julkaisujen hintojen nousulle

Mikä olisi vaihtoehto tälle oravanpyörälle? Vaikka avointen tieteellisten verkkolehtien (*kultainen tie*) määrä on kasvanut ja niiden niin sanottu *impact factor* on monessa tapauksessa noussut, avoimia vertaisarvioituja verkkolehtiä on toistaiseksi vain noin 30% kaikista vertaisarvioidusta lehdistä ja usein tutkijalle tuottaa toistaiseksi enemmän arvostusta julkaista lisensoitujen lehdissä. Euroopan Komission teettämässä tutkimuksessa 70% tutkijoista koki rinnakkaistallentamisen sopivimpana avoimena julkaisutapana itselleen.

Moni julkaisuarkisto on varsin hyvin hakukoneoptimoitu ja artikkelin löydettävyyttä Googlella ja ilmaisuus lisäävät artikkelin löytymistä ja käyttöä. Vapaan julkaisemisen on moneen otteeseen

todistettu lisäävän artikkelin käyttöä ja viittausten määrää.

Näistä syistä Euroopan komissio suosittaa ja painostaa jäsenmaita avoimeen julkaisemiseen. Komission uusi tutkimus- ja innovaatio-ohjelma vuosille 2014 - 2020, Horizon 2020, asettaa merkittävät tavoitteet jäsenmaiden tutkimuksen avoimuuden lisäämiseksi. Komission tavoitteet ovat:

- 100 %:n avoimuus Horizon 2020 -ohjelmasta rahoitetulle tutkimukselle (vuoteen 2014)
- 60 %:n avoimuus kaikelle julkisin varoin tuotetulle tutkimukselle (vuoteen 2016 mennessä)

Jos tutkimus saa rahoitusta Horizon-ohjelmasta, tutkijat ovat velvoitettuja rinnakkaistallentamiseen. Kuinka tämä toteutuu käytännössä, on vielä epäselvää.

Rinnakkaistallentamisen tilanne Suomessa

Rinnakkaistallentamisessa keskeisimpiä kysymyksiä ovat tekijänoikeudet. Jotta työ voidaan tallentaa ilmaiseen käyttöön Internetiin, siihen täytyy olla lupa niin tekijöiltä kuin kustantajilta. Ennen rinnakkaistallentamista tallentajan on varmistettava, ettei tallennukseen ole oikeudellisia esteitä kuten verkkojakelun estävä kustannussopimus tai yhteistyösopimus.

Useimmat tiedekustantajat sallivat tutkijan viimeisen, vertaisarvioidun käsikirjoitusversion tallentamisen avoimeen digitaaliseen arkistoon. Kustantaja on voinut määritellä Open Access-käytännössään myös ns. embargo-ajan, jonka aikana artikkeliversio ei voi olla avoimesti verkosta ladattavissa. Embargo-aika on yleisimmillään 6 - 12 kuukautta. Tiedekustantajien OA-käytänteet voi tarkistaa Sherpa/Romeo-palvelusta.

Suomen korkeakoulujen antamista mandateista huolimatta edelleen vain pieni osa artikkeleista rinnakkaistallennetaan julkaisuarkistoon. Jyrki Ilva (2013) vertasi vuoden 2011 rinnakkaistallennettujen artikkelien määrää kolmessa yliopistossa Opetus- ja kulttuuriministeriölle ra-

portoitujen artikkelien määriin. Vain pieni osa tutkijoiden tuottamista artikkeleista oli rinnakkaistallennettu – kaikissa kolmessa vertaillussa yliopistossa alle 8% kaikista julkaisuista. Theseuksesta löytyy lähinnä korkeakoulujen omien julkaisusarjojen monografioita eli varsinainen rinnakkaistallentaminen on aloittamatta.

Kysely korkeakoulujen käytännöistä (2012)

Tampereen (TaY) ja Jyväskylän (JY) yliopistojen kirjastot (selvittivät keväällä 2012 kyselyn avulla, miksi niin pieni osa tutkijoista rinnakkaistallensi julkaisunsa. Kävi ilmi, että lähes kaikki vastanneet tutkijat (92 % JY, 93 % TaY) pitivät tutkimuksen avoimuuteen tähtääviä pyrkimyksiä joko melko tärkeänä tai erittäin tärkeänä. Kolmannes vastaajista julkaisi jo avoimissa verkkolehdisissä. Valtaosa (82 % JY, 78 % TaY) piti yliopistojen omia julkaisuarkistoja joko erittäin tai melko tärkeinä. (Harjuniemi & Mäki 2012.)

Tampereen ja Jyväskylän yliopistojen kirjastojen tutkimuksessa havaittiin rinnakkaistallentamisen esteitä olevan kahtalaisia:

- 1) Käytänteiden tuntemus on heikko: tutkijat eivät tienneet, miten toimia tai tallentamista pidetään vaivalloisena tai siihen ei koeta olevan aikaa.
- 2) Lupa-asioiden tuntemus oli vähäistä: tutkijat eivät tunteneet lupa-asioita ja epäilivät, etteivät kustantajat anna lupaa tallentamiseen.

Kysely rinnakkaistallentamisen käytännöistä (2013)

Kysyin toukokuussa 2013 Helsingin yliopiston kirjastosta Kimmo Koskiselta, Tampereen yliopiston kirjaston Tanja Heikkilältä sekä Jyväskylän yliopiston kirjaston Marja-Leena Harjuniemeltä, mitkä olivat heidän parhaita käytänteitään rinnakkaistallentamisen aloittamisessa.

Kysymykseni olivat seuraavat:

- 1) Mikä taho alkoi valmistella rinnakkaistallentamisen aloittamista yliopistossanne?

- 2) Mikä oli johdon rooli?
- 3) Tarjoaako kirjasto tukea rinnakkaistallentamiseen?
- 4) Onko lupa-asioiden selvittäminen kustantajien kanssa hankalaa?
- 5) Onko julkaisupalkkion tai rahoituksen edellytyksenä rinnakkaistallennus?
- 6) Mitä tekisitte toisin valmisteluvaiheessa? Mitkä olivat parhaita toimintamallejanne?

Kyselyn tulokset

1. Aloite tallentamiseen

Kaikissa kolmessa yliopistossa aloite rinnakkaistallentamiseen tuli kirjastosta, mutta käynnistäminen tapahtui hankkeiden kautta. Toiminnan käynnistymiseen vaikutti myös ratkaisevasti asiasta kiinnostuneiden tutkijoiden ja professorin mukaan lähteminen sekä monialaisten työryhmien perustaminen.

2. Johdon rooli

Johdon rooli rinnakkaistallentamisen aloituksessa vaihteli jonkin verran, vaikka jokaisessa yliopistossa johto on tukenut toimintaa ja antanut kehotuksen tallentamiseen. Jyväskylä ja Helsinki kokivat johdon roolin lähinnä mahdollistavana, Tampereella johdon tuki koettiin ensiarvoisen tärkeäksi ja olennaiseksi hankkeen käynnistyksessä.

3. Kirjaston tarjoama tuki rinnakkaistallennuksessa

Kaikissa kolmessa yliopistossa kirjasto tarjoaa tutkijoille tukea ja neuvoo rinnakkaistallentamisessa. Käytänteet vaihtelevat jonkin verran yliopistoittain. Jyväskylän yliopiston linjaus oli, että tutkijan tarvitsee tehdä mahdollisimman vähän itse: tutkija kysyy luvan kanssakirjoittajiltaan ja tallentaa tiedoston, kirjasto hoitaa lupa-asiat. Tampereella kirjasto tarkisti luvat ja tallensi työt julkaisuarkistoon. Helsingin yliopistossa kirjasto tarkisti tutkijoiden tallentamat kokotekstit ja tarjosi neuvontaa. Lupa-asioiden selvitystyötä tekivät sekä kirjasto että tutkijat.

4. Löytyykö suurin osa käytänteistä Sherpa/Romeo –palvelun kautta vai joutuuko asioita selvittämään kustantajien kanssa?

Kansainvälisten lehtien kohdalla tilanne on varsin hyvä. Kotimaisten tiedejulkaisujen osalta joudutaan olemaan varsin paljon yhteydessä kustantajiin. Tieteellisten Seurain Valtuuskunta pyrkii parhaillaan selkiyttämään tilannetta kotimaisten lehtien osalta.

5. Rinnakkaistallennus ja rahoitus

Rinnakkaistallennus ei ollut yhdessäkään kyselyni yliopistoista tutkimusrahoituksen ja mahdollisen julkaisupalkkion edellytys. Mielenkiintoista on, vaikuttaako Horizon 2020 –puiteohjelma tähän.

6. Mitä tekisitte toisin? Hyviä neuvoja aloitukseen

Kaikissa vastauksissa korostui se, että oleellista oli saada yliopiston hallinto, tutkimusjohtajat ja laitosjohtajat mukaan käynnistämään rinnakkaistallennusta. Suhteen luominen tutkijoihin oli myös ensiarvoisen tärkeää; pilottitutkijoiden ja -laitosten kanssa aloittaminen oli osoittautunut toimivaksi.

Tärkeänä koettiin jalkautuminen laitoksille ja kaikkiin mahdollisiin tilaisuuksiin markkinoidaan ja puhumaan rinnakkaistallentamisen puolesta. Jyväskylän yliopisto ideoi rinnakkaistallentamisen tuotteistamista korkean profiilin tutkijapalveluksi, jota mainostetaan esittein. Toisaalta hanke vaatii pitkäjänteistä työtä, eikä näkyviä tuloksia voida saavuttaa yhden kvartaalin aikana.

Lähtökohtia ammattikorkeakoulujen rinnakkaistallentamiselle

Löytyikö kyselystäni ammattikorkeakouluihin sovellettavia hyviä käytänteitä? Huomionarvoista on, että kaikissa kolmessa yliopistossa aloite ja rinnakkaistallentamisen edistäminen on tapahtunut kirjaston toimesta. Kirjasto on tehnyt aloitteen, neuvotellut asiasta johdon kanssa, käynnistänyt toiminnan ja edelleen markkinoidu sekä tar-

joaa tukea tutkijoille. Rinnakkaistallentamista on tuotu yliopistoissa sekä ylhäältä johdon suunnasta alas tutkijoille että alhaalta käytännön tasolta kirjaston tukena tutkijoiden tietoisuuteen. Tämä vaikuttaa hyvältä toimintamallilta myös ammattikorkeakouluille (katso kuva 1.)

Harjuniemen ja Mäen (2012) tekemässä kyselyssä tutkijat kokivat suurimpana esteenä käytänteiden ja lupa-asioiden hankaluuden ja vierauden. Tähän ongelmaan kannattaa panostaa heti alusta asti ja varata työaika tutkijoiden tukemiseen ja rinnakkaistallentamisen markkinointiin. Toisaalta oli kuitenkin huojentavaa, että kirjastot eivät pitäneet lupa-asioiden selvittämistä kovinkaan hankalana.

Ammattikorkeakouluissaärkevin toimintamalli voisi olla se, että AMKIT-konsortio tekisi päätöksen lähteä edistämään rinnakkaistallentamista. Konsortio tarjoaisi tukea ja toimintamalleja rinnakkaistallentamisen aloittamiseen yhteisen wikin kautta. Korkeakoulukirjastojen tehtäväksi jäisi löytää rinnakkaistallentamiseen omat käytänteet. Kun ammattikorkeakoulun toimintamalli saataisiin luotua, se voitaisiin tuoda yliopistojen tapaan sekä ylhäältä alas toimintamallina että alhaalta ylös tutkijoiden tukipalveluna.

Kuvan 1 toimintamalliin voisi lisätä vielä rahoituksen. Paras kannustin on tutkimusrahoituksen sitominen Open Access -julkaisemiseen. Tätä ei Suomessa ole vielä otettu käyttöön, mutta on mielenkiintoista nähdä, muuttaako Horizon 2020 -ohjelman vaatimus avoimesta julkaisemisesta tilanteen. Tämän lisäksi niissä ammattikorkeakouluissa, joissa maksetaan julkaisupalkkiota, kannustimena voisi toimia avoin julkaiseminen palkkion vaatimuksena.

Saadaanko rinnakkaistallennus käyntiin ammattikorkeakouluissa, jää nähtäväksi. Ammattikorkeakouluissa on meneillään suuria leikkauksia, jotka jatkunevat myös tulevina vuosina. Lisäksi kirjastojen asema vaihtelee suuresti eri organisaatioissa. Toisaalta ammattikorkeakoulut ovat pienistä resursseista huolimatta aikaisemminkin saavuttaneet tuloksia yhteistyöllä, esimerkkinä

Kuva 1. Toimintamalli rinnakkaistallentamisen käynnistämiseen.

Voyager-kirjastojärjestelmän käyttöönotto vuosina 2002 – 2003 ja Theseus vuosina 2007 – 2009. Tämän takia uskon, että yhteistyö ja yhteisen toimintamallin luominen on ainoa oikea ratkaisu saada rinnakkaistallennus käyntiin. 📖

Lähteet:

Avoimesti julkaistavat tieteelliset tutkimustulokset lisäävät innovointivalmiuksia Euroopassa 2012. Euroopan komissio. Lehdistötiedote 17.7.2012. Viitattu 10.10.2013.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-790_fi.htm

Gargouri, Y. & al 2010. Self-selected or Mandated, Open Access Increases Citation Impact for Higher Quality Research. PLoS ONE 5, e13636. Viitattu 11.10.2013.

<http://www.plosone.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0013636>

Giglia, E. 2010. The impact factor of Open Access journals: Data and Trends. Presentation at ELPUP. 16. – 18.2010. Helsinki. Viitattu 10.10.2013.

<http://eprints.rclis.org/14666/>

Harjuniemi, M.-L. & Mäki, K. 2012. Tutkijat kannattavat Open Access -periaatetta – rinnakkaistallentamisen käytänteitä ei tunneta. Signum 5. Viitattu 10.10.2013.

<http://ojs.tsv.fi/index.php/signum/article/view/7377>

Harnad, S. 2010. Open Access to Research: Changing researcher behavior through university and funder mandates. Invited Keynote, EDem 2010, 4th International Conference on eDemocracy. Austria 6 – 7 May 2010. Viitattu 11.10.2013. <http://eprints.soton.ac.uk/271003/>

Ilva, J. 2012. Suomalaiset julkaisuarkistot: osa kansainvälistä yhteisöä? Esitys Kirjastoverkkopäivillä. 25.10.2012. Helsinki. Viitattu 10.10.2013. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201210269520>

McGuigan, G.S. & Russell, R.D. 2008. The Business of Academic Publishing: A Strategic Analysis of the Academic Journal Publishing Industry and its Impact on the Future of Scholarly Publishing. *Electronic Journal of Academic and Special Librarianship* 3. Viitattu 10.10.2013.

http://southernlibrarianship.icaap.org/content/v09n03/mcguigan_g01.html

Open Access to Scientific Data – Communication and Recommendation – background. 2012. European Commission. Press release 17.2.2012. Viitattu 11.10.2013. http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-12-565_en.htm

Suber, P. 2012. Ensuring open access for publicly funded research. *BMJ* 345, e5184. Viitattu 10.10.2013 <http://www.bmj.com/content/345/bmj.e5184>

Sähköpostikyselyvastaukset: Kimmo Koskinen (Helsingin yliopiston kirjasto), Tanja Heikkilä (Tampereen yliopiston kirjasto), Marja-Leena Harjuniemi (Jyväskylän yliopiston kirjasto).

Tietoa kirjoittajasta

*Minna Marjamaa, informaatikko
Laurea-ammattikorkeakoulun kirjasto
Email. Minna.marjamaa@laurea.fi*